

نقش شهرهای کوچک در برنامه‌ریزی توسعه منطقه ای (مطالعه موردی: استان گلستان)

مهدی خداداد

دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه گلستان

Khodadadmehdi91@yahoo.com

مهدیه نخعی

دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، باشگاه پژوهشگران جوان و نخبگان، مرنده، ایران

Zahedan.6336@gmail.com

هانیه امیدزاده

مدرس گروه جغرافیا، باشگاه پژوهشگران جوان و نخبگان، خرم‌آباد، ایران

haniyehomidzadeh@yahoo.com

تاریخ پذیرش: 1393/5/4

تاریخ دریافت: 1393/3/1

چکیده

به منظور دستیابی به توسعه متوازن و یکپارچه در فضای منطقه‌ای، ایجاد سلسله مراتب متعادل و نظام یافته‌ی سکونتگاه‌ها از نیازهای اساسی به شمار می‌آید که در این میان توجه به شهرهای کوچک یکی از راهکارهای تعادل بخشی به این وضعیت می‌باشد. پژوهش حاضر با هدف بررسی عملکرد شهرهای کوچک در توسعه منطقه‌ای استان گلستان و با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی و پیمایشی صورت گرفته است. شهرهای کوچک در این پژوهش عبارت‌اند از: کردکوی، رامیان، گلوگاه، آزادشهر، بندرترکمن، بندرگز، آق قلا و علی‌آباد کتول که جهت بررسی عملکرد در بعد جمعیتی و اقتصادی و اجتماعی از ضریب کشش پذیری، مدل آنتروپی و رگرسیون چندمتغیره استفاده شده است. نتایج به دست آمده نشان دهنده ضریب کشش‌پذیری جمعیتی بیشتر شهرهای علی‌آباد، آق قلا و کردکوی نسبت به سایر شهرهای کوچک استان گلستان می‌باشد. همچنین نتایج به دست آمده از مدل آنتروپی نشان می‌دهد که شهرهای کوچک در محدوده مورد مطالعه باعث تعادل جمعیتی در منطقه گرگان شده است. در نهایت نتایج حاصل از رگرسیون چند متغیره نشان دهنده سیر نزولی بخش کشاورزی و سیر صعودی بخش خدمات در شهرهای کوچک می‌باشد.

واژگان کلیدی: شهرهای کوچک، توسعه یافتگی، برنامه‌ریزی منطقه‌ای، استان گلستان.

مقدمه

از آن جا که در کشورهای در حال توسعه‌ای چون ایران، توزیع فضایی جمعیت و توزیع فضایی کانون-های شهری در یک چارچوب منظم و هماهنگ بخشی منطقه‌ای صورت نگرفته، رشد شتابان جمعیت شهرنشین مسائل و مشکلاتی را ایجاد نموده است. و با توجه به اینکه الگوی توزیع جمعیت رابطه تنگاتنگی با عملکردهای سیاسی، اقتصادی و اجتماعی دارد طبیعی است که به دنبال تمرکز فعالیت‌ها و سرمایه‌ها در چند شهر بزرگ، حرکت جمعیت نیز به طرف این نقاط خواهد بود و این مسأله باعث پیدایش خلاء جمعیتی و کارکردی در سطوح میانی و کوچک کانون‌های شهری خواهد شد و نظام سلسله مراتب کشور را با مشکلاتی روبرو خواهد ساخت. از سویی طی دهه‌های اخیر پیدایش منطقه شهری در محدودی جغرافیایی شهرهای بزرگ؛ یعنی تهران، مشهد، اصفهان، تبریز و غیره مسائلی همچون تمرکز بسیار جمعیت و سرمایه گذاری‌ها را پدید آورد (ضرابی، 1388: 5). با افزایش جمعیت این گونه شهرها و نیز بالا بودن تعداد جمعیت آنها نسبت به کل جمعیت استان، نظام شهری با پیدایش تقدم و تسلط شهری مواجه گردید (زیاری، 1378: 82) بنابراین به منظور برقراری تعادل و توازن در الگوی توزیع جمعیت، تاکنون استراتژی‌های مختلفی به کار گرفته شده که یکی از این سیاستها، توسعه شهرهای کوچک می‌باشد (روستایی، 1389: 5) در واقع شهرنشین شدن جمعیت، افزایش جمعیت شهرها و به تبع آن توسعه شهرهای کوچک و بزرگ، ویژگی عصر حاضر است (Hall, 1989: 6) ایده و موضوع مطالعه‌ی نقش و تأثیر شهرهای کوچک اولین بار توسط جانسون مطرح گردید که تقریباً جدیدترین موضوع در توسعه منطقه‌ای بود (Barean, 2009:12) بدون شک یکی از مهم‌ترین طرفداران این دیدگاه، دنیس راندینلی است که با همکاری رودل در سال 1978 بحث عمیق و گسترده‌ای در این زمینه فراهم نمود (Baresky, 2009: 88) از این رو به منظور دستیابی به توسعه متوازن و یکپارچه در فضای منطقه‌ای، ایجاد سلسله مراتب متعادل و نظام یافته‌ی سکونتگاه‌ها از نیازهای اساسی به شمار می‌آید که در این میان توجه به شهرهای کوچک یکی از راهکارهای تعادل بخشی به این وضعیت می‌باشد (نوری، 1388: 61) در واقع شهرهای کوچک به عنوان یک بازیگر نقش کلیدی و مؤثری در ارتباط با بازارهای محلی و فرم‌حلی بازی می‌کنند (Tacoli, 2003: 56) طبق تعریف سازمان ملل شهر کوچک همه شهرهایی که زیر 100 هزار نفر سکنه دارند شهر کوچک نامیده شده‌اند ولی در هر کشور و منطقه‌ای با توجه به شرایط و مقتضیات جمعیتی، اقتصادی و اجتماعی این تعریف متفاوت می‌گردد (فنی، 1382: 14).

با وجود رشد مناطق شهری در کشورهای در حال توسعه و پیش بینی استقرار نود درصد جمعیت این کشورها در شهرها در سال 2030، مطالعات کمی در شهرهای کوچک انجام گرفته است (Matthew and others, 2008: 1). عدم تعادل و فقدان توازن در توسعه سکونتگاه‌ها و سلسله مراتب شهری

امروزه یکی از عوامل بروز معضلات اجتماعی و اقتصادی در شهرها در سطوح مختلف شناخته شده است. هدف از پژوهش حاضر، بررسی عملکرد شهرهای کوچک در توسعه منطقه‌ای استان گلستان می‌باشد که از روش توصیفی - تحلیلی و پیمایش میدانی و همچنین ضریب کشش‌پذیری، تحلیل عاملی و رگرسیون چند متغیره استفاده شده است.

مبانی نظری

در ایران و در نیم قرن اخیر، توسعه سرمایه‌داری در چارچوب اقتصاد متکی به نفت سبب رکود بخش کشاورزی و رشد شهری گردید (نظریان، 1374: 151) حاصل این پوشش، پیدایش نوعی شبکه شهری است که به آن شبکه زنجیره‌ای گویند (حسامیان، 1377: 127) در این نوع شبکه شهری، شهرهای بزرگ، اکثراً فعالیت‌های اقتصادی، اجتماعی و مراکز تصمیم‌گیری را در خود جای داده و تمرکزهای منطقه‌ای و انباشتگی شهری را به وجود آورده‌اند که به الگوی توسعه فضایی مرکز - پیرامون¹ منجر شده است (گیلبرت، 1375: 61) همین امر مشکلاتی را در زمینه دسترسی‌ها به وجود آورده است و رویکردهای زیادی نیز ارائه شده است (معین افشار، 1393: 75) از این رو برای دستیابی به ایجاد تعادل فضایی منطقی‌تر سکونتگاه‌ها، شهرهای کوچک (Bajrachary, 1995: 27) به ویژه شهرهایی که موقعیت استقرار آنها در شبکه شهری سکونتگاه‌ها به عنوان عامل و واسط میان کانون‌های شهری و روستایی عمل نمایند، مورد توجه اندیشمندان قرار گرفت (Egziabhar, 2004: 6) همچنین مرکز توسعه منطقه‌ای سازمان ملل متحد اعتبار شهرهای کوچک و میدانی در کشورهای در حال توسعه را بیشتر در گرو سیاست‌های توسعه شامل پنخس و توزیع جمعیت و برنامه‌های سیاستگذاری در زیرساخت‌های نقاط پیرامونی کلانشهر می‌داند (UNCHC, 2009: 25) در بعد اشتغال نیز شهرهای کوچک می‌تواند قسمتی از نیروی کار را که به کشاورزی نمی‌پردازند به خود جذب و مانع مهاجرت شوند (Longe, 2011: 1094)

از دهه 1980 بواسطه رشد شتابان جمعیت در بسیاری از کشورهای جهان سوم و پیامدهای ناگوار آن تمرکزگرایی، عدم تعادل فضایی، ناهنجاری‌های اجتماعی و شهری و.. توجه بیشتری به شهرهای کوچک شده است (Bryceson, 2001: 73) نقش اینگونه شهرها نه تنها به صورت مراکز توزیع خدمات و بازار فروش محصولات کشاورزی موجب پویایی بخش کشاورزی می‌گردد بلکه عاملی در تجاری شدن بخش کشاورزی در حوزه‌های روستایی نیز هستند (روستایی، 1389: 5).

رودل¹ توسعه شهرهای کوچک و متوسط را روش مناسبی برای توسعه فضایی و ایجاد رشد اقتصادی و تعادل اجتماعی می‌داند و معتقد است که باید سرمایه‌ها را از شهرهای بزرگ به سمت شهرهای کوچک سوق داد (ضرابی، 1379: 109) همچنین به دلیل قرارگیری شهرهای کوچک در سلسله مراتب شهری به عنوان حلقه‌های ارتباطی بین حوزه‌های روستایی و شهرهای بزرگ و متوسط، توازن و تعادل اقتصادی - اجتماعی را در مقیاس منطقه‌ای و ملی تقویت می‌کند چرا که با تقویت شهرهای کوچک، دسترسی به امکانات و خدمات گوناگون در حوزه نفوذ موجب تحرک و توسعه اقتصادی - اجتماعی در منطقه می‌شود (نظریان، 1372: 82).

آمو² (1983)، در مطالعه‌ای تحت عنوان شهرهای کوچک و میانی به عنوان استراتژی توسعه با بررسی سیاست‌های شهرنشینی مبتنی بر صنعتی شدن در کشورهای در حال توسعه ضرورت دستیابی به نظام منطقی سکونتگاه‌ها در این کشورها را مطرح و تقویت شهرهای کوچک را به عنوان یک استراتژی توسعه برای کشورهای در حال توسعه پیشنهاد می‌کند. او راهبرد توسعه فضایی ملی خود را تحت عنوان (SAIC) مطرح می‌کند که با اجرای آن انتظار می‌رود موارد زیر اتفاق بیفتند:

- شهرهای کوچک و متوسط به عنوان نقاط جاذب مهاجرین عمل کنند؛
- ایجاد نظام‌های توسعه یافته‌ای از شهرهای کوچک در چارچوب یک راهبرد ملی شهرنشینی، می‌تواند یکپارچگی فضایی و اقتصادی کشور را به همراه داشته باشد؛
- توسعه شهرهای کوچک می‌تواند توسعه و نوسازی روستاها را موجب شود؛
- دسترسی به نیازهای اساسی و توزیع متعادل امکانات در شهرهای کوچک و بزرگ محقق می‌شود؛
- شهرهای کوچک می‌توانند در نوسازی صنعت و مدرنیزاسیون کشاورزی سهم قابل توجهی داشته باشند

و

- با توجه به قابلیت موجود در شهرهای کوچک و ظرفیت‌های بالقوه آنها، سرمایه‌گذاری در این شهرها از سرمایه‌گذاری در کلان شهرهای اشباع شده با صرفه‌تر است.
- هاردوی و ساتردوایت³ (1986)، کتابی تحت عنوان «نقش شهرهای کوچک و متوسط در توسعه ملی و منطقه‌ای در جهان سوم» به رشته تحریر درآورده‌اند که نتایج آن بطور خلاصه به شرح زیر است:
- عدم تجانس شهرهای کوچک و متوسط با شهرهای بزرگ؛
- کمبود شدید تحقیقات و منابع مطالعاتی در رابطه با مراکز کوچک شهری در جهان سوم؛
- روابط قوی و عمیق بین کشاورزی و توسعه روستایی با توسعه مراکز کوچک شهری؛

1 - Ruddell

1.Umo, J.

2 .Hardoy, J.E & Satterthwaite ,D

- تأثیر قدرتمند سیستم های جدید حمل و نقل بر توسعه مراکز شهری (زبردست، 1383، 34).

نقش و عملکرد متعددی که برای این نوع شهرهای کوچک برشمرده می‌شود، در واقع پایه‌های نظری راهبردهای توسعه الگوی سکونتگاهی متوازن و متعادل را تشکیل می‌دهد. طرفداران شهرهای کوچک جنبه‌هایی از اهمیت این سکونتگاه‌ها را به عنوان مراکز خدمات منطقه‌ای در توسعه روستایی مطرح می‌کنند و بر ایجاد سلسله مراتب منسجم سکونتگاهی و نیز اثرات توزیع و رخنه به پایین تأکید دارند (نوری، 1388: 68) به نظر آنها شرایط شهرهای کوچک از نظر تولید و ساختار نهادی پیش‌تاز توسعه‌ی روستایی و منطقه‌ای است و عاملی برای جلوگیری از تمرکز بیش از حد جمعیت و فعالیت در شهرهای بزرگ است (زبردست، 1388: 65) و عاملی برای جلوگیری از تمرکز بیش از حد جمعیت و فعالیت در شهرهای بزرگ محسوب می‌شود (امکچی، 1383: 86). در واقع شهرهای کوچک، نقش و جایگاه خاصی در توزیع جمعیت، توزیع یکسان و عادلانه انواع فعالیت‌های اقتصادی و اجتماعی، تقلیل نابرابری‌های منطقه‌ای و در نهایت، تعادل ناحیه‌ای و توازن در سیستم شهری - منطقه ای دارند (رشیدی حصاری، 1392: 139).

روش بررسی

مطالعه حاضر با هدف شناخت عملکرد شهرهای کوچک در توسعه منطقه‌ای استان گلستان صورت گرفته است. روش تحقیق در پژوهش حاضر از نوع توصیفی - تحلیلی و پیمایشی می‌باشد. بدین صورت که ابتدا برای شناخت وضع موجود از اطلاعات اسنادی و کتابخانه‌ای استفاده و سپس داده‌ها از طریق سرشماری های نفوس و مسکن و آمارنامه‌های استانی استخراج شده است و از آنجایی که اندازه مشخصی برای معرفی اینگونه شهرها وجود ندارد؛ ملاک طرح کالبدی ملی در نظر گرفته شده است. در طرح مذکور، به تبعیت از معیارهایی که سازمان ملل ارائه کرده، شهرهای زیر 50 هزار نفر به عنوان شهر کوچک مطرح شده‌اند (رضوانی، 1386). بر اساس مدل‌های ضریب کشش‌پذیری، مدل آنتروپی و رگرسیون چندمتغیره جایگاه شهرهای کوچک در توسعه منطقه‌ای استان گلستان از نقطه نظر توزیع جمعیتی و بهره‌گیری از خدمات، صنعت و کشاورزی و در نهایت عملکردی مورد ارزیابی قرار گرفته اند.

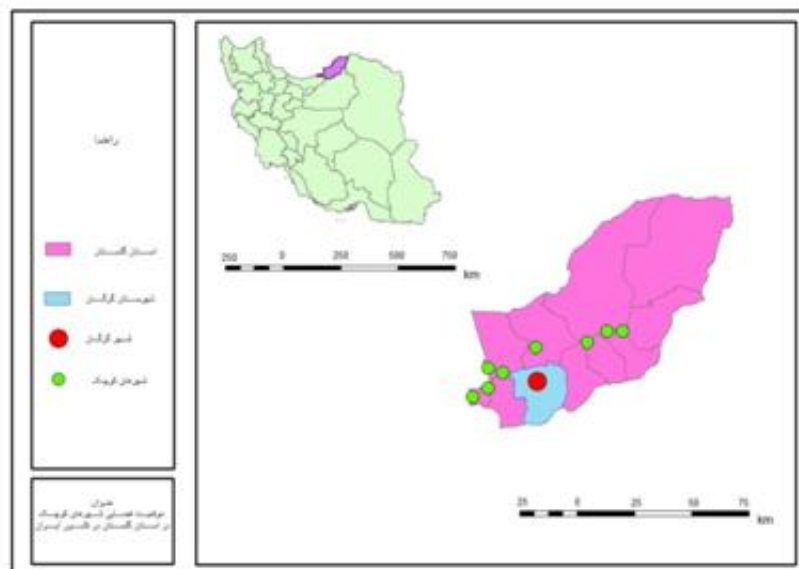
معرفی محدوده مورد مطالعه

استان گلستان در شمال شرق کشور و در حاشیه دریای خزر و در طول جغرافیایی 54 درجه و 25 دقیقه و در عرض 36 درجه و 50 دقیقه واقع شده است که از شمال به کشور ترکمنستان، از جنوب به استان سمنان، از شرق به خراسان شمالی و از غرب به دریای خزر و استان مازندران محدود است. این استان دارای 14 شهرستان و دارای 25 شهر و 23 بخش و 53 دهستان می‌باشد. در استان گلستان شهرهای کردکوی، رامیان، گلوگاه، آزادشهر، بندرترکمن، بندرگز و با اندکی اختلاف شهر آق قلا (با وجود جمعیت 70 هزار نفری اما به دلیل نزدیکی سایر ملاک‌های شناخت شهر کوچک) جزء شهرهای کوچک محسوب می‌شوند.

جدول شماره 1- جمعیت شهرهای کوچک محدوده مورد مطالعه طی دوره 1375 تا 1390

ردیف	نام شهر	1375	1385	1390
1	علی آباد کتول	41397	60197	67211
2	کردکوی	20341	38471	42361
3	آق قلا	45231	76401	81502
4	رامیان	30759	48009	51107
5	گلوگاه	28371	40152	45672
6	آزادشهر	30851	41160	45269
7	بندرگز	9237	20660	25771
8	بندرترکمن	31231	48300	50410

مأخذ: مرکز آمار ایران

شکل شماره 1- موقعیت فضایی شهرهای کوچک در استان گلستان (منبع: نگارندگان، 1394)

نتایج و بحث

جهت بررسی عملکرد شهرهای کوچک در در تعادل بخشی به نظام سکونتگاهی و توسعه منطقه‌ای استان گلستان ابتدا از ضریب کشش پذیری جهت جذب میزان جمعیت و سپس از ضریب آنتروپی جهت توزیع فضایی جمعیت و نقش این گونه شهرها در توزیع جمعیت در منطقه گرگان و در نهایت از رگرسیون چندمتغیره جهت بررسی جایگاه شهرهای کوچک استان گلستان از نظر صنعت، خدمات و کشاورزی پرداخته شده است.

الف - ضریب کشش پذیری

برای ارزیابی شهرهای کوچک در جذب جمعیت در منطقه استان گلستان از ضریب کشش پذیری استفاده شده است. این مدل، شاخصی است که به وسیله آن می‌توان درصد جمعیت شهری را نسبت به کل جمعیت منطقه یا کشور برآورد نمود. به بیان دیگر، با استفاده از این شاخص می‌توان میزان کشش پذیری و انعطاف پذیری جمعیتی کانون‌های شهری (شهرهای کوچک) را در منطقه نسبت به کل منطقه محاسبه و تحصیل نمود (طهماسبی، 1384). فرمول ضریب کشش پذیری به شرح زیر می‌باشد:

$$E_{(t,t+10)} = \frac{rv(t,t+10)}{r(t,t+10)}$$

E = ضریب کشش پذیری در فاصله زمانی t و $t+10$

r_v = نرخ رشد جمعیت سالانه شهری

r = نرخ رشد سالانه کل جمعیت.

با توجه به اطلاعات مندرج در جدول شماره 2 و طبق فرمول محاسبه شده، شهرهای آق قلا، علی آباد و کرد کوی از مدل ضریب کشش‌پذیری جمعیتی بسیار خوبی برخوردار بوده‌اند. و در مرتبه بعد شهرهای بندرگز و بندر ترکمن نسبت به سایر شهرها از وضعیت مناسبی برخوردارند. در واقع شهرهای ذکر شده از ضریب کشش‌پذیری جمعیتی بالایی برخوردارند.

جدول شماره 2- ضریب کشش پذیری شهرهای کوچک استان گلستان

ردیف	اسامی شهرهای کوچک	نرخ رشد جمعیت شهری	ضریب کشش پذیری
1	علی آباد کتول	1/98	1/34
2	کردکوی	1/35	0/98
3	آق قلا	1/89	1/24
4	رامیان	1/12	0/67
5	گلوگاه	1/45	0/76
6	آزادشهر	1/08	0/49
7	بندرگز	1/69	0/98
8	بندر توکمن	1/50	0/80

مآخذ داده‌ها: مرکز آمار ایران

ب - ضریب آنتروپی

از آنتروپی می‌توان برای اندازه گیری درجه تمرکز و پراکندگی فضایی پدیده‌های جغرافیایی و جمعیتی استفاده کرد (تقوایی، 1389: 61)). آنتروپی یک معیار ناپارامتری برای نشان دادن تعادل یک سیستم در توزیع است و هرچه میزان این شاخص بیشتر شود، توزیع به سوی تعادل حرکت می‌کند (زبردست، 1386: 35) ایده این روش آن است که هرچه پراکندگی در مقادیر یک شاخص بیشتر باشد، آن شاخص اهمیت بیشتری دارد (مومنی، 1387: 14) با استفاده از این مدل، می‌توان به میزان تعادل فضایی استقرار جمعیت و تعداد شهرها در سطح شبکه شهری، استانی، منطقه‌ای و ملی پی برد (حکمت نیا و موسوی، 1385: 190) فرمول ضریب آنتروپی به شرح زیر می‌باشد:

$$H = - \sum P_i \ln P_i \quad G = \frac{H}{\ln k}$$

G = میزان آنتروپی

H = مجموع فراوانی در لگاریتم نپری فراوانی

P_i = فراوانی

$P_i \ln P_i$ = لگاریتم نپری فراوانی k = تعداد طبقات

ضریب آنتروپی دامنه‌ای بین صفر و یک دارد؛ هرچه مقدار آن به یک نزدیکتر باشد نشانگر توزیع عادلانه و هرچه به صفر نزدیکتر باشد نشان‌دهنده عدم تعادل در توزیع جمعیت است (Tasi, 2005: 145). با به کار بردن این مدل، نقش شهرهای کوچک در تعادل جمعیتی منطقه و استان مشخص گردیده است. بدین صورت که این تحلیل یکبار با احتساب شهرهای کوچک و یک بار دیگر بدون احتساب شهرهای کوچک صورت گرفته است. نتایج حاصل از مدل آنتروپی نشان می‌دهد که طی سالهای 1365 تا 1390 توزیع

فضایی جمعیت در محدوده مورد مطالعه بدون احتساب شهرهای کوچک از تعادل مناسبی برخوردار نمی باشد. در صورتی که با احتساب شهرهای کوچک توزیع فضایی جمعیت به حالت تعادل نزدیکتر می شود.

جدول شماره 3- استفاده از مدل آنتروپی جهت نمایش توزیع فضایی جمعیت با احتساب شهرهای کوچک و بدون احتساب شهرهای

کوچک طی سال های 1365 تا 1390

1390		1385		1375		1365		سال توضیح
با احتساب شهرهای کوچک	بدون احتساب شهرهای کوچک	با احتساب شهرهای کوچک	بدون احتساب شهرهای کوچک	با احتساب شهرهای کوچک	بدون احتساب شهرهای کوچک	با احتساب شهرهای کوچک	بدون احتساب شهرهای کوچک	
0/61	0/49	0/56	0/46	0/58	0/51	0/65	0/56	ضریب آنتروپی

طبق اطلاعات مندرج در جدول شماره 3، توزیع فضایی جمعیت بدون احتساب شهرهای کوچک در منطقه شهری استان گلستان طی سال‌های 65 تا 90، به ترتیب برابر 0/56، 0/51، 0/46 و 0/49 می باشد در صورتی که با احتساب شهرهای کوچک، توزیع جمعیت به حالت تعادل بیشتری نزدیک است بدین صورت که طی سال 65 تا 90 ضریب آنتروپی برابر 0/65، 0/58، 0/56 و 0/61 خود گویای این مطالب است. با توجه به اینکه هرچه ضریب آنتروپی به 1 نزدیکتر باشد تعادل بیشتری برقرار است، می توان گفت که با احتساب شهرهای کوچک در منطقه استان گلستان، تعادل بیشتری وجود دارد.

ج- رگرسیون چند متغیره

از مدل رگرسیون چندمتغیره جهت بررسی جایگاه شهرهای کوچک استان گلستان در بخش‌های مختلف اقتصادی (کشاورزی، صنعت و خدمات) استفاده شده است. در این مدل برای شناسایی و ارزیابی میزان توانایی و قابلیت اقتصادی شهرهای کوچک در منطقه گرگان از ترسیم خط رگرسیون و مقایسه میزان فعالیت در بخش‌های مختلف اقتصادی در طی دوره‌های مختلف استفاده خواهد شد.

طبق اطلاعات به دست آمده از تحلیل رگرسیون در تحلیل روند ساختار اقتصادی شهرهای کوچک، مشخص گردید در رابطه با بیشتر شهرهای کوچک، بخش خدمات در بالای خط رگرسیون و بخش کشاورزی در پایین خط رگرسیون قرار دارد. در واقع در طی دوره مورد مطالعه، تعداد شاغلان شهرهای کوچک نسبت به کل منطقه، در بخش کشاورزی رو به کاهش بوده است. اما در رابطه با بخش خدمات تعداد شاغلان دوره طی دوره 15 ساله (از سال 1375 تا 1390) روبه افزایش بوده است.

جدول شماره 4- مقایسه تغییرات اقتصاد شهرهای کوچک منطقه گرگان طی دوره 1375 تا 1390

شهرهای کوچک	1375			1385			1390		
	کشاورزی	صنعت	خدمات	کشاورزی	صنعت	خدمات	کشاورزی	صنعت	خدمات
علی آباد کتول	1/17	0/98	1/27	1/15	0/98	1/44	1/1	1	1/65
کردکوی	1/26	0/77	0/89	1/12	0/80	0/98	1/18	0/81	1/13
آق فلا	1/15	0/56	1/45	1/10	0/60	1/87	1/12	0/76	1/90
رامیان	1/19	0/74	0/90	1/15	0/70	1/1	1/12	0/71	1/12
گلوگاه	1/34	0/65	0/87	1/43	0/66	0/98	1/65	0/68	1/14
آزادشهر	0/90	0/87	0/59	0/87	0/90	1/1	0/70	0/91	1/18
بندرگز	0/86	0/79	1/21	0/75	0/80	1/23	0/70	0/89	1/43
بندرترکمن	1/11	1/09	1/23	1	1/15	1/34	0/98	1/17	1/56

اطلاعات مندرج در جدول شماره 4- نشان دهنده سیر نزولی بخش کشاورزی در بیشتر شهرهای کوچک در سطح منطقه می باشد. در واقع بخش کشاورزی در شهرهای کوچک از عملکرد خود کاسته و به طبع بر عملکرد در بخش خدمات افزوده شده است. در رابطه با بخش صنعت باید اذعان نمود که شهر بندرترکمن در طی دوره 15 ساله از عملکرد بهتری در سطح منطقه برخوردار بوده است اما عملکرد همین شهر در بخش کشاورزی نسبت به کل منطقه به طور محسوسی رو به کاهش بوده است. جدول شماره 5- نشان می دهد که عملکرد شهرهای کوچک در بخش کشاورزی با وجود سیر نزولی اما همچنان در جایگاه مناسبتری نسبت به صنعت برخوردار است که این امر به دلیل غلبه اقتصاد کشاورزی نسبت به صنعت در محدوده مورد مطالعه می باشد. در واقع در شهرهای مورد مطالعه به دلیل مزیت نسبی بالایی که دارا هستند از جایگاه مناسبتری نیز برخوردار است.

جدول شماره 5- محاسبه و تحلیل تغییرات سهمی بخشی شهرهای کوچک استان گلستان در ساختار اقتصادی 1375 تا 1390

موقعیت اقتصادی هر بخش در اقتصاد استان گلستان								تغییرات اشتغال در بخش اقتصاد استان	تغییرات اشتغال در اقتصاد استان	گروه های فعالیت
بندرترکمن	بندرگز	آزادشهر	گلوگاه	رامیان	آق فلا	کردکوی	علی آباد			
-0/001	-0/01	-0/03	0/01	-0/003	-0/02	-0/001	-0/005	0/65	0/11	کشاورزی
0/2	0/1	0/05	0/03	-0/01	0/05	0/01	0/001	0/76	0/11	صنعت
0/29	0/24	0/16	0/11	0/13	0/19	0/22	0/18	1/18	0/11	خدمات

اطلاعات مندرج در جدول شماره 5 نشان دهنده سیر نزولی بخش کشاورزی و سیر صعودی بخش خدمات در شهرهای کوچک می باشد. در تحلیل روند ساختار اقتصادی شهرهای کوچک منطقه گرگان، بخش کشاورزی استان نسبت به نقاط شهری آن طی دوره 15 ساله (75 تا 90) روند صعودی داشته و

ضریب آن 0/65 می باشد اما عملکرد بخش کشاورزی در شهرهای کوچک روند نزولی داشته است. بالعکس در بخش خدمات در تمام شهرهای کوچک روند صعودی داشته است. در رابطه با بخش صنعت بیشترین سیر صعودی مربوط به شهر بندر ترکمن با 0/2 می باشد.

نتیجه گیری

امروزه شهرهای بزرگ و نواحی متروپلیتن در کشورهای در حال توسعه به شدت در حال رشد هستند این نواحی تمامی امکانات، خدمات و سرمایه‌های کشور را در خود بلعیده، با این وجود با انواع مشکلات و معضلات شهری از جمله: کمبود مسکن، بالا رفتن میزان بیکاری، مسأله حاشیه نشینی، مشکل حمل و نقل و نارسایی در عرضه سایر خدمات شهری، همچنین تخریب محیط زیست دست و پنجه نرم می‌کنند. از طرف دیگر سایر نقاط در این کشورها اعم از شهرهای میانی، شهرهای کوچک و نقاط روستایی از توسعه عقب مانده اند و دچار رکود و توقف در سیر پیشرفت خود شده‌اند. از آن جا که راهکارهای اقتصادی قادر به رفع این مشکلات نبوده، عده ای از محققان و تحلیل گران مسائل شهری توجه خود را به توسعه شهرهای کوچک به عنوان یک راه حل اساسی برای مقابله با عدم تعادل و توازن ناشی از رشد نخست شهرها معطوف کرده اند تا بدین وسیله بتواند رشد و توسعه را به سایر مناطق کشور تزریق نمایند. بنابراین توسعه و تقویت شهرهای کوچک علاوه بر این که جزء اهداف تمرکز زدایی بوده و باعث توسعه ناحیه‌ای می‌شود، با ارائه امکانات و خدمات مختلف شهری به روستاهای حوزه نفوذ باعث حفظ روابط ارگانیک بین شهر و روستا و ثبات جمعیت روستایی و بالطبع کاهش مشکلات شهرهای بزرگ می‌شوند.

هدف از پژوهش حاضر، بررسی عملکرد شهرهای کوچک در توسعه منطقه‌ای استان گلستان می‌باشد که از روش توصیفی - تحلیلی و پیمایش میدانی و همچنین ضریب کشش پذیری، تحلیل عاملی و رگرسیون چند متغیره استفاده شده است. شهرهای کوچک در پژوهش حاضر عبارت‌اند از: کردکوی، رامیان، گلوگاه، آزادشهر، بندرترکمن، بندرگز، آق قلا و علی‌آباد کتول. نتایج حاصل از یافته های تحقیق توسط ضریب کشش پذیری نشان دهنده جذب جمعیتی شهرهای علی‌آباد، آق قلا و کردکوی نسبت به سایر شهرهای کوچک استان گلستان می‌باشد. همچنین مدل آنتروپی نشان می‌دهد که وجود شهرهای کوچک در استان گلستان باعث ایجاد تعادل جمعیتی در محدوده مورد مطالعه شده است. رگرسیون چندمتغیره نشان می‌دهد که بخش کشاورزی در طی سالهای 1375 تا 1390 از سیر نزولی و بخش خدمات از سیر صعودی برخوردار بوده است.

منابع

1. امکچی، حمیده (1383)، شهرهای میانی و نقش آنها در چارچوب توسعه ملی، تهران، انتشارات مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران، چاپ اول.
2. حسامیان، فرخ، (1374)، شهرنشینی در ایران، تهران، انتشارات آگاه.
3. حسامیان، فرخ، گیتی اعتماد، محمدرضا حائری (1383)، شهرنشینی در ایران، چاپ چهارم، انتشارات آگاه.
4. رشیدی حصاری، اصغر، داداله بهمند، نوبخت سبحانی (1392)، نقش شهرهای کوچک اندام در تعادل ناحیه‌ای استان آذربایجان شرقی، فصلنامه اقتصاد و مدیریت شهری، شماره 5.
5. رضوانی، محمد رضا وهمکار (1386) نقش و عملکرد شهرهای کوچک در توسعه روستایی با استفاده از روش تحلیل شبکه، مورد: دهستان رونیز؛ مجله علمی پژوهشی پژوهش‌های جغرافیایی، شماره 61، دانشگاه تهران.
6. روستایی، شهریور، محمد باقری (1389)، بررسی عملکرد شهرهای کوچک در توسعه منطقه ای مطالعه موردی شهرستان رزن، فصلنامه جغرافیایی چشم انداز زاگرس، سال 2، شماره 4.
7. زبردست، اسفندیار (1386)، بررسی تحولات نخست شهری در ایران، نشریه هنرهای زیبا، شماره 3.
8. زیاری، کرامت اله، (1378)، اصول و روش های برنامه ریزی منطقه ای، انتشارات دانشگاه یزد.
9. ضرابی، اصغر (1379)، آینده شهرها، برنامه ریزی توسعه پایدار شهری، مجموعه مقالات اولین همایش مدیریت توسعه پایدار شهری، دانشگاه تبریز.
10. ضرابی، اصغر، میرنجف موسوی (1388)، بررسی کارکرد شهرهای کوچک در نظام شهری و توسعه منطقه‌ای مطالعه موردی استان یزد، مجله جغرافیا و برنامه ریزی محیطی، سال 20، شماره پیاپی 34، شماره 2.
11. طهماسبی، شهرام، (1384)، تکنیک ها و روش های تحلیل مسائل شهری و منطقه ای، همدان، سازمان مدیریت و برنامه ریزی .
12. فنی، زهره (1382) شهرهای کوچک رویکردی دیگر در توسعه منطقه‌ای، انتشارات سازمان شهرداریهای کشور، تهران.
13. گیلبرت، آلن و ژوزف گالگر (1375) شهرها فقر و توسعه، شهرنشینی در جهان سوم، ترجمه: پرویز کریمی ناصری، تهران: انتشارات شهرداری.
14. مرکز آمار ایران، آمار نفوس و مسکن سالهای 1375، 1385 و 1390
15. معین افشار، مرضیه، غلامرضا میری، مریم کریمیان، رضا نیک بخت، (1393)، ارزیابی کارکرد شهرهای کوچک در توسعه ناحیه ای روستاهای پیرامون با استفاده از مدل **AHP** در نرم افزار **GIS** مطالعه موردی شهرستان زابل، فصلنامه برنامه ریزی منطقه ای، سال 4، شماره 13.
16. نظریان، اصغر، (1372)، جغرافیای شهری ایران، انتشارات پیام نور.
17. نظریان، اصغر (1375)، جایگاه شهرهای کوچک در سازماندهی فضایی و توسعه ملی، مطالعه موردی زنجان، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره 42.
18. نوری، هدایت الله وهمکاران (1388)، نقش شهرهای کوچک در تعادل بخشی نظام سکونتگاهی روستایی استان یزد؛ مجله علمی - پژوهشی جغرافیا و توسعه شماره 13.

19. زبردست، اسفندیار(1383)، اندازه شهر، انتشارات مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران، چاپ اول.

- Bajrachary, B.(2001), Small Twon and Rural Development: A Study of Urban-Rural Relations, the Hill Region of Nepal.* .20
- n.○Barean , I. (2009), Introduction to urban planning, Lond* .21
- Baresky, F. (2009), urban planning in small towns and Rural Area, Routledge, London* .22
- Bryceson, D.F.(2001), Peasant theories and smallholder policies: past and Present in* .23
- Bryceson, D.F. et al . Disappearing Peasant? Rural Labour in Africa, Asia and Latin America, London: ITDG Publishing.*
- Egziabhar, Tegeneber. (2004), Small Businesses in Small Towns of the Eastern Amhara Region: Nature and Economic Performance, University of Wisconsin.* .24
- Hinderdink, J., and titus, M. (1998), Paradigms of Regional Development and the Role of Small Centers, Thela Thesis, Amsterdam.* .25
- MATTHEW McConnachiea, C.M Shackletona, G.K. McGregoa.(2008), The extent of public green space and alien plant species in 10 small town of the Subtropical Thicket Biome, Southe Africa urban greening.* .26
- Tacoli, C. (2003), The Links between urban and rural development, in Environment and Urbanization.* .27
- UNCHC.(2009), small town and its position in thid world, NewYork.* .28